

55. ДАОО. – Ф.249. – Оп.1. – Спр.1048. (Справа маєтку П.Ф.Родоконакі при селах Кошкаля та Бахчалея).
56. Свод законов Российской империи. – СПб., 1887. – Т.11. – Ч.2.
57. ДАОО. – Ф. 1. – Оп.85. – Спр.1. (Про затвердження статуту Розаліївського позиково-ощадного товариства); ДАОО. – Ф. 1. – Оп.85. – Спр.48. (Про затвердження статуту Кізей-Мичкайського позиково-ощадного товариства).

Summary

The article considers the [appears|development of credit-bank institutions in 1870th in Odessa at the time of intensive development of market economy. Former credit institutions were closed down in the second half of a XIX century, and State Bank was created instead of them. For 20 years it was the only state credit institution in Russian Empire During|for| 20 years in the Russian empire he was unique|single,sole,only,common| state credit organization accomplishing various operations. It is possible to declare the unsatisfactory state|figure,camp,mill| of state credit. Quick trade and industry development in Odessa called into being rather divaricated system of private credit institutions (more than 10 independent local commercial banks or branches of commercial banks). These were large|great,big| commercial banks, joint-stock companies, credit-saving and credit associations|associations|. These organizations existed through different|diverse| periods of time.

О. В. Герінбурґ

ЕТНІЧНИЙ СКЛАД НАСЕЛЕННЯ ХЕРСОНСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ У 80-Х РОКАХ ХІХ СТ. ЗА МАТЕРІАЛАМИ ЗЕМСЬКИХ СТАТИСТИЧНИХ ОПИСІВ

Історико-демографічні студії є пріоритетним напрямом сучасної історичної науки. Дослідження демографічної історії краю сприяє цілісності реконструкції різноманітних аспектів життя місцевого населення.

Цінним джерелом з демографічної історії Півдня України у другій половині ХІХ ст. є праці земських статистиків Херсонської губернії. Науковий доробок з цієї проблематики включає декілька статей, автори яких намагалися дати загальну характеристику діяльності херсонських статистиків по вивченню народонаселення [1-4], з'ясувати специфічні риси земсько-статистичних джерел та реконструювати демографічну ситуацію у регіоні на їх основі [5] тощо. У даній статті автор зосереджує увагу на вивченні етнічного складу населення краю за матеріалами фронтального опису усіх повітів губернії, що був проведений Статистичним відділенням Херсонського земства у 1880-х рр. з метою з'ясування господарського потенціалу регіону, визначення адекватного розміру земського оподаткування та розробки проекту оцінки земельної власності. Протягом 1882-1887 рр. земські статистики провели оціночні описи всіх повітів Херсонської губернії і подвірні описи Єлисаветградського, Олександрійського та Ананіївського повітів на замовлення місцевих земств. Результати опису були оброблені та опубліковані окремими виданнями [6-14]. Земський опис Херсонської губернії став по суті першим суцільним переписом місцевого населення, результати якого відрізнялися високим ступенем репрезентативності та достовірності.

"Матеріали для оцінки земель Херсонской губернии" (далі – "Матеріали") є капітальним твором, в якому господарський потенціал краю розглядається через призму взаємодії географічних, економічних, демографічних та соціокультурних факторів. Праця складається з шести томів, кожний з яких присвячений окремому повіту Херсонської губернії. Інформація про населення повітів міститься в кількох параграфах першого розділу "Територія та населення". У другому розділі "Землевласництво та землеробство" вміщені історичні нариси про колонізацію повітів, за допомогою яких земці намагалися пояснити існуючі у регіоні форми земельної власності. Систематизована статистико-демографічна інформація представлена у формі простих та комбінаційних статистичних таблиць та графічних зображень (діаграм, картограм та картодіаграм), що вміщені в якості додатків. "Результати подвірної переписи" по Ананіївському, Єлисаветградському та Олександрійському повітах у табличній формі подають цифрову інформацію про соціально-демографічну ситуацію та специфіку господарського життя населення кожного повіту.

Слід зауважити, що демографічні дослідження не мали самостійного значення у роботах земських статистиків, адже статистичні описи проводилися в першу чергу для з'ясування економічного потенціалу певної місцевості. Відповідно, демографічні показники розглядалися в контексті вивчення господарського життя місцевого населення. І хоча вивчення етнічного складу населення Херсонської губернії займало важливе місце у земських дослідженнях, однак увага до питання розподілу мешканців за національною приналежністю пояснювалася переконанням статистиків в існуванні залежності господарського розвитку окремих територій від особливостей місцевого етнокультурного середовища.

Крім того, інтерес херсонських статистиків до проблематики етнічного складу був тісно пов'язаний з їх ідейно-політичними переконаннями. Земські статистики як активні учасники українського національного руху вважали своїм обов'язком показати реальну етнічну ситуацію в регіоні та спростувати твердження офіційної науки про домінування росіян на Півдні України [5, с.19].

Дослідження етнічного складу населення у ХІХ ст. складало серйозну проблему через відсутність надійного критерію національної ідентифікації. Поширеною тенденцією було визначення національності за рідною мовою (або мовою спілкування у побуті) та віросповіданням особи. При цьому характерним було нерозуміння як мешканцями, так і реєстраторами різниці між релігійною, етнічною та мовною ознаками [15, с.87], [7, с.95]. Земські статистики навіть не розмежовували ці поняття, вживаючи термін "національний віросповідний склад" [16, с.15].

Орієнтація на мовний критерій під час визначення етнічності особи ускладнювала демографічні дослідження через недостатню наукову розробку проблем етнолінгвістики, через що схожі мови часто розглядалися як одна: наприклад, українська, білоруська, російська – як руська, що сприяло завищенню кількості росіян [15, с.90]. Самі земці зазначали, що мова як показник національної приналежності є ненадійним критерієм, і на підтвердження цього наводили численні приклади, як-от: ситуація, коли вся чеська родина, за виключенням однієї старої жінки, розмовляє малоруською мовою [17, с.36].

Спорідненість національностей земські статистики також називали серед проблем дослідження етнічного складу населення. Зокрема, було складно розмежувати великоруську, малоруську та білоруську національності, оскільки представники кожної з них, потрапляючи у середовище спорідненої етнічної групи, поступово втрачали власні етнографічні риси. Найбільш нестійкими в цьому відношенні земські статистики називали білорусів, пояснюючи це малою чисельністю їх групи. З іншого боку, в деяких регіонах земці відзначали, що росіяни, навіть попри значно меншу чисельність, порівняно з українцями, швидко розповсюджували на них свої етнічні риси завдяки усвідомленню власної національної привілейованості, енергійності та майже відсутності сором'язливості [8, с.94]. При цьому процес асиміляції малорусів великорусами дещо уповільнювався у випадку різниці віросповідання. Зокрема, росіяни Олександрійського повіту переважно були розкольникими, вели себе відчужено від православних українців і навіть дотримувалися "сектантської обрядовості" (не пили з того ж кухля, що й "хохол", не курили тютюну тощо). Однак у разі переходу до православної віри росіяни навіть починали сприймати себе "малорусами" [8, с.94].

На етнічну ідентифікацію також впливали особливості асиміляційних процесів, коли меншинами засвоювалася мова панівної національності [15, с.90]. У своїх працях земські статистики описували подібні випадки. Наприклад, у селищі, заселеному переважно молдаванами, всі мешканці називалися "малорусами", запевняючи, що попри молдавські корені, вони відчують себе українцями ("вже попереводились на хохлів"); в іншому селі молдованин прохав реєстратора записати його як "руснака", оскільки він живе на "руснацькому кутку" і його дочки вийшли заміж за "русаків" [7, с.96]. Також зустрічалися випадки, коли значна група осіб з малоруськими та великоруськими прізвищами відносила себе до молдавської національності, оскільки живучи протягом кількох поколінь в селищах, де домінував молдавський етнічний елемент (зокрема, в Ананіївському повіті) та укладаючи шлюби з молдаванами, асимілювалися з ними. Земці умовно називали таких осіб "молдаво-русами", але відносили їх до молдавської національності [10, с.105].

Певну роль відігравала й принципова неможливість точної ідентифікації через заплутаність етнічного коріння особи. Так, статистики наводили приклади, коли опитувані відмовлялися визначити свою національність, оскільки "походячи від предків румунів або сербів та, маючи прізвище, що видає це походження, вони говорять російською, з робітниками інколи й українською, але ні малорусами, ні великорусами себе назвати ніяк не можуть" [7, с.96]. На цій підставі статистики стверджували про формування специфічних рис, притаманних виключно "новоросійському населенню". Однак при цьому охарактеризувати їх земці не могли через відсутність спеціальних етнографічних досліджень [6, с.96].

Причиною неточностей у визначенні національної приналежності також був своєрідний комплекс етнічної меншовартості – бажання мешканців показати себе належними до титульної нації. Особливо це стосувалося представників привілейованих соціальних груп, які, керуючись прагматичними міркуваннями, здебільшого відносили себе до росіян. Так, дехто з землевласників називали себе руськими на тій підставі, що "всі, хто живуть у Росії, – росіяни" [7, с.96]. Це явище адміністративні статистики пізніше охарактеризували як "ідейне ухилення від своєї національності" [18, с.15]. Враховуючи поширеність подібних настроїв, земські статистики навіть розмірковували над необхідністю виділення окремої категорії "просто руських" [7, с.96].

На точність інформації стосовно чисельності етнічних груп впливало ухилення деяких категорій населення від перепису. Зокрема, досліджуючи національний склад Олександрійського повіту, земці відзначали неминучі помилки у визначенні кількості євреїв, пов'язуючи це з намаганням останніх всіма засобами уникнути реєстрації не лише у селах (адже можливість мешкання у сільській місцевості для євреїв була обмеженою), а й у містах [8, с.95]. Отже, розглядаючи етнічну структуру населення Херсонської губернії у 1880-х рр., необхідно враховувати умовність національної приналежності певної частини місцевих мешканців.

На основі відомостей "Матеріалів" можна зробити спробу реконструювати етнічну картину в повітах Херсонської губернії. При цьому слід враховувати, що більш-менш достовірною є інформація стосовно тих повітів, де були проведені подвірні описи, – Ананіївського, Єлисаветградського та Олександрійського. Відомості щодо решти повітів є недостатньо повними та точними. Інформація по Тираспольському повіту є обмеженою, оскільки, по-перше, визначення чисельності національних груп не входило до програми обстеження, по-друге, статистики визначили кількість лише німців та євреїв, що становили окремі станові групи і завдяки цьому підлягали обрахунку з боку земських статистиків. До того ж, навіть ці відомості стосуються лише сільського населення [9, с.74]. Відомості по Херсонському повіту не містять даних щодо етнічної ситуації в містах – Херсоні, Миколаєві, Бериславі [11, с.94]. Крім того, через відсутність подвірного опису повіту чисельність етнічних груп вираховувалася на основі відомостей про кількість дворів, заселених представниками певної національності, та середнього показника кількості мешканців двору [11, с.95]. По Одеському повіту статистичні дані взагалі відсутні, оскільки під час проведення тут статистичних робіт до програми обстеження не входило визначення чисельності етнічних груп населення, а вивчення розподілу населення за національностями обмежувалося встановленням кількості поселень, населених представниками однієї нації (великорусами, малорусами, німцями, болгарами), двох, трьох, чотирьох та більше (при цьому зазначалися комбінації різних етнічних груп) [6, с. 29].

Земські описи підтвердили традиційну характеристику Херсонської губернії як поліетнічного регіону, при цьому домінуючою групою в усіх повітах, за висновками земських статистиків, були малоруси [7, с.95-96], [8, с.93], [10, с.103]. Основними етнічними групами Херсонської губернії також були росіяни (великоруси), євреї, молдаване, німці. Серед населення також зустрічалися білоруси, поляки, болгары, греки, вірмени, татари, цигани, серби, шведи, французи, англійці, чехи, італійці тощо. Взаємодія традицій зазначених народів сприяла формуванню специфічного етнокультурного середовища на Півдні України.

Розглянути етнічний склад Херсонської губернії можна через показники часток кожної національності відносно загальної чисельності населення повіту (див. табл. 1).

Таблиця 1

Етнічна група	Показник	Повіт				
		Ананіївський	Єлисаветградський	Олександрійський	Тираспольський	Херсонський
Українці	абсолютний	123199	282966	263150	Не вказано	237000
	частка в повіті, %	67,56	72,0	Не вказано	Не вказано	79,8
Росіяни	абсолютний	6046	32807	27256	Не вказано	20000
	частка в повіті, %	3,32	8,52	Не вказано	Не вказано	6,6
Євреї	абсолютний	12764	23964	11044	6234	13500
	частка в повіті, %	6,95	6,1	Не вказано	4,1	4,5
Молдаване	абсолютний	30070	43781	3646	Не вказано	Включені до інших
	частка в повіті, %	16,49	11,30	Не вказано	Не вказано	Не вказано
Німці	абсолютний	7016	3718	561	18334	13000
	частка в повіті, %	3,85	0,8	Не вказано	12,0	4,3
Поляки	абсолютний	1627	1336	1148	Не вказано	Включені до інших
	частка в повіті, %	0,89	0,3	Не вказано	Не вказано	Не вказано
Інші нації	абсолютний	1537	4056	215	Не вказано	14500
	частка в повіті, %	0,9	0,98	Не вказано	Не вказано	4,8

Табл.1 складено на основі [7, с.96], [8, с.96], [9, с.74-75], [10, с.103], [11, с.95]

На основі відомостей "Матеріалів" можна зробити висновок про очевидне переважання в 1880-х рр. українців як серед всього населення Херсонської губернії, так і серед населення окремих повітів. Представники української, руської та єврейської національностей відносно рівномірно розподілялись по Херсонській губернії, молдаване та німці – нерівномірно, адже їх частка практично неістотна в деяких повітах (молдаван – у Херсонському, німців – в Олександрійському).

Увагу земських статистиків також привертав розподіл національних груп всередині станово-економічних груп (див. табл. 2). При цьому слід зазначити, що земські статистики часто змішували етнічні та соціальні показники. Зокрема, вони виділяли в окремі станово-економічні групи німців та євреїв, мотивуючи це особливим способом господарювання, притаманним цим національним меншинам [6, с.99], [8, с.96], [9, с.71-72], [10, с.100], [11, с.94].

Таблиця 2

Етнічна група	Станова група Повіт	Колишні військові поселенці	Колишні державні селяни	Колишні поміщицькі селяни	Міщани	Десятинщики	Євреї	Німці	Дворяни	духовенство	Купці та почесні громадяни	Іноземні піддані	Інші стани	Робітники різних станів
Українці	Анан. п.	69,42	47,8	92,68	72,18	88,37	-	-	52,63	86,49	74,06	2,80	70,71	-
	Єлис. п.	60,3	80,2	96,3	86,6	90,3	-	-	60,2	88,1	51,9	3,5	50,5	96,4
	Олекс. п.	86,6	83,0	97,9	78,0	92,5	-	-	56,6	87,6	41,7	-	82,7	75,4
Росіяни	Анан. п.	0,17	0,58	6,41	6,53	2,09	-	-	12,61	7,34	12,54	3,02	11,19	-
	Єлис. п.	14,4	3,3	3,3	5,1	1,7	-	-	1,9	11,9	38,1	1,5	7,2	0,8
	Олекс. п.	11,3	6,9	2,0	19,5	5,0	-	-	27,2	11,1	57,2	6,1	15,8	21,5
Євреї	Анан. п.	-	0,002	-	0,001	-	100	-	-	-	-	-	6,95	-
	Єлис. п.	0,006	-	-	0,002	-	100	-	-	-	-	20,1	-	-
	Олекс. п.	-	-	-	-	-	100	-	-	-	-	-	-	-
Молда- вани	Анан. п.	29,93	51,03	0,78	14,34	6,65	-	-	8,33	1,86	6,7	1,28	4,75	16,49
	Єлис. п.	32,0	19,9	0,2	6,9	3,7	-	-	3,3	-	2,8	4,2	0,3	0,7
	Олекс. п.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Німці	Анан. п.	-	-	-	-	-	-	100	0,19	0,14	-	42,2	0,16	3,85
	Єлис. п.	0,008	-	-	0,1	4,1	-	100	20,8	-	2,8	46,7	-	1,9
	Олекс. п.	-	-	-	-	-	-	100	-	-	-	-	-	-
Поляки	Анан. п.	0,17	0,19	0,12	3,46	1,36	-	-	24,36	0,72	6,7	5,82	4,38	0,89
	Єлис. п.	0,07	3,6	0,04	1,02	0,2	-	-	14,0	-	4,4	9,2	0,6	0,06
	Олекс. п.	-	9,5	-	1,3	0,4	-	-	13,4	-	1,1	7,6	0,4	0,3
Інші нації	Анан. п.	0,31	0,38	0,01	3,48	1,53	-	-	1,88	3,45	-	44,98	8,81	-
	Єлис. п.	0,01	-	0,001	0,08	-	-	-	0,2	-	-	30,6	40,5	0,1
	Олекс. п.	-	0,6	-	0,2	-	-	-	0,7	-	-	54,2	1,1	-

Табл. 2 складено на основі [7, с.99], [8, с.95-96], [10, с.104-105].

На основі відомостей подвірних переписів трьох повітів, можна зробити наступні висновки:

- малоруси домінували майже в усіх станових групах;
- суттєва частка великорусів була серед дворян, міщан, купців та почесних громадян (серед останніх в Олександрійському повіті росіяни навіть домінували), в Ананіївському повіті – ще й поміж групи колишніх військових поселенців та відставних солдатів, в Олександрійському – також серед робітників;
- більшість поляків мали дворянський статус;
- значна кількість молдаван належала до груп колишніх військових поселенців та колишніх державних селян;
- німці та євреї представляли окрему станову групу, а також мали суттєву частку серед групи іноземних підданих.

Земські статистики приділяли увагу також тому, з яких регіонів (сусідніх повітів, губерній, інших держав) переселилися до того чи іншого повіту місцеві мешканці, оскільки вважали, що ці відомості пояснюють дані про національний склад і засвідчують, "з яких різноманітних елементів складалося населення навіть однієї й тієї ж національності" [11, с.95].

Вивчення етнічної ситуації у губернії за матеріалами земських статистичних описів не обмежується аналізом цифрових даних. Цінну інформацію мають вміщені до "Матеріалів" етнографічні описи, якими супроводжувалися статистичні дослідження. У них відображено побут, звичаї, вірування, специфічні риси, способи господарювання різних національних груп та охарактеризовані міжетнічні взаємовідносини та взаємовпливи. Земські статистики акцентували увагу на інтенсивності асиміляційних процесів у регіоні: майже всі етнічні групи, за виключенням німців, поступово втрачали самобутні національні риси та змішувалися з українським населенням. Херсонські статистики також зазначали широке розповсюдження української мови в регіоні: вона була не тільки мовою домінуючої етнічної групи, а й мовою міжетнічного спілкування різних верств населення.

Етнічна група українців не була замкненою: малоруси часто укладали змішані шлюби, зокрема з болгарями та молдаванами, хоча віддавали перевагу великорусам. Крім того, до малоруської мови швидко поширювалися іншомовні слова [7, с.134]. Великоруси за умови спільного проживання з малоруським населенням охоче змішувалися з ним або асимілювали його, однак в місцях відособленого мешкання та за умови різниці у віросповіданні зберігали власні звичаї, характерні мовні особливості тощо [7, с.134], [8, с.94].

Молдавани, за спостереженнями земців, як правило, намагалися триматися відособлено від інших національностей, хоча у місцях спільного проживання з малорусами (і особливо у випадках переважання останніх) або у разі підтримання з ними певних ділових стосунків дуже швидко асимілювалися та втрачали самобутні звичаї та мову, і навіть ображалися, якщо їх називали "молдаванами" [7, с.134]. При цьому земці також відзначали, що "...малоруси та великоруси, які

поселилися поміж молдаван, дуже швидко засвоюють їхню мову і частково обрядовість, незважаючи на те, що слово "мудуван" є у них лайкою" [9, с.75].

Характеризуючи болгар, які були особливо поширені в Єлисаветградському та Тираспольському повітах, земці відзначали замкненість даної етнічної групи. Болгари, як правило, суворо дотримувалися власних звичаїв та громадських порядків, зберігаючи самотні риси у мові, одязі тощо, хоча й швидше та охочіше, ніж, наприклад, німці, засвоювали місцеву мову [9, с.76]. У місцях суцільного проживання болгар намагалися уникати шлюбів з представниками інших етнічних груп і навіть виїжджали у віддалені болгарські селища з метою пошуку дружин. Якщо ж болгар одружувалися з жінками іншої національності, то віддавали перевагу молдаванкам, але не українкам. Серед причин земські статистики називали те, що українські жінки, на відміну від болгарських та молдавських, не звикли до ролі "мовчазної робітниці та покірливої рабині свого чоловіка", а "вважали себе зобов'язаними втручатися у спільне господарство, а в разі лінощів чоловіка називати його "ледарем" і навіть бити за це" [7, с.133]. Болгари вважали подібну поведінку неприйнятною. Крім того, болгарки відрізнялися охотою до прядіння, вишивання, виробництва суконь та килимів, на відміну від українок, які вважали за краще купувати ці речі на ринках [7, с.134].

Особливістю німецького населення була етнокультурна замкненість. Німці, за спостереженнями статистиків, ніколи не змішувалися з іншим населенням, що пояснювалося їхнім привілейованим становищем, різницею у мові та віросповіданні, розвиненими громадськими зв'язками в середині даної етнічної групи (розвиток взаємодопомоги зокрема) тощо. Лише збіднілі німці, особливо десятичники, що втратили зв'язки з рідною колонією, іноді укладали шлюби з "малорусками" [7, с.134].

Таким чином, проведені Херсонським земством у 80-х роках XIX ст. статистичні описи є цінним джерелом з етнічної історії Південної України, оскільки містять інформацію про чисельність основних етнічних груп регіону, а також дозволяють з'ясувати проблеми дослідження національного складу, розкривають характер етнокультурних зв'язків між представниками різних національностей. Земські статистики підтвердили традиційну характеристику Херсонської губернії як поліетнічного регіону, помітили етнокультурну замкненість німецьких та болгарських громад, охарактеризували взаємний вплив українців, молдаван та росіян тощо.

Джерела та література

1. Сінкевич І.Ю. Етнічна ситуація в Херсонській губернії в дослідженнях херсонських статистиків (др. пол. XIX ст.) // Заселення Півдня України: проблеми національного та культурного розвитку: Наук. доп. міжнарод. наук.-метод. конф. (21-24 травня 1997 р.): В 2 ч. – Ч. 2. – Херсон, 1997.
2. Сінкевич І.Ю. Внесок статистиків Херсонської губернії у дослідження історії краю (XIX-початок XX ст.) / 36-ст. Південна Україна XVIII-XIXст. Записки науково-дослідної лабораторії історії Південної України. – Вип. 5. – Запоріжжя, 2000.
3. Герінбург О.В. Вивчення етнорелігійного складу населення Херсонської губернії статистичними службами Російської імперії // Гуржіївські історичні читання (Збірник наукових праць). – Черкаси, 2007.
4. Герінбург О.В. Стан демографічної ситуації в Херсонській губернії за працями російських статистиків II половини XIX століття // Південний архів: Історичні науки. – Вип. 25. – Херсон, 2007.
5. Макієнко О.А., Єжова О.В. Земські статистичні описи Херсонської губернії як джерело вивчення демографічної ситуації на півдні України у 80-х роках XIX ст. // Південний архів. Збірник наукових праць. Історичні науки. – Вип. 11. – Херсон, 2003.
6. Материали для оценки земель Херсонской губернии. В 6 т. – Т. 1. Одесский уезд (статистико-экономическое описание уезда). – Херсон, 1883.
7. Материали для оценки земель Херсонской губернии: В 6 т. – Т. 2. Елисаветградский уезд (статистико-экономическое описание уезда). – Херсон, 1886.
8. Материали для оценки земель Херсонской губернии. В 6 т. – Т. 3. Александрийский уезд (статистико-экономическое описание уезда). – Херсон, 1888.
9. Материали для оценки земель Херсонской губернии: В 6 т. – Т. 4. Тираспольский уезд (статистико-экономическое описание уезда). – Херсон, 1889.
10. Материали для оценки земель Херсонской губернии: В 6 т. – Т. 5. Ананьевский уезд (статистико-экономическое описание уезда). – Херсон, 1889.
11. Материали для оценки земель Херсонской губернии. В 6 т. Т. 6. Херсонский уезд (статистико-экономическое описание уезда). – Херсон, 1890.
12. Результаты подворной переписи Елисаветградского уезда 1883-1885 гг. Приложение ко II тому "Материалов для оценки земель Херсонской губернии". – Херсон, 1886.
13. Результаты подворной переписи Александрийского уезда 1886 г. Приложение к III тому "Материалов для оценки земель Херсонской губернии". – Александрия, 1888.
14. Результаты подворной переписи Ананьевского уезда 1886-1887 гг. Приложение к V тому "Материалов для оценки земель Херсонской губернии". – Херсон, 1889.
15. Брук С.И., Кабузан В.М. Динамика и этнический состав населения России в эпоху империализма (Конец XIX в. – 1917 г.) // История СССР. – 1980. – №3.
16. Протоколы заседаний Херсонской губернской статистической комиссии. – Одесса, 1883.
17. Местечко Курисово-Покровское (Балай тож): Статистическое описание поселения. – Одесса, 1883.
18. Первая всеобщая перепись населения Российской губернии, 1897 г. / Под ред. Н.А. Тройницкого. – Т.XLVII: Херсонская губерния. – СПб., 1904.

Summary

In given article the author considers a problem of studying of national structure on the basis of materials of the description which was conducted in 1880th years by the zemstvo statisticians of Kherson province. Statistical descriptions are a valuable source of ethnic history, because they contain information on the number of basic national groups, allow to define the problems of study of national structure of population, characterize the ethnocultural interrelation between different national groups.

О. А. Макієнко

КОНЦЕПЦІЯ «ОБЛАСНИЦТВА» У СТАТИСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ ХЕРСОНЬСЬКОГО ЗЕМСТВА

Яскравим явищем у розвитку історичної регіоналістики в Україні стали земські статистичні дослідження другої половини ХІХ – початку ХХ ст. Земська статистика, будучи продуктом практичної діяльності органів місцевого самоврядування, поступово перетворилася на важливий міждисциплінарний напрям наукового вивчення регіонів, а земські статистики зробили вагомий внесок у розробку теорії і практики вітчизняної регіоналістики.

Останнім часом в Україні спостерігається помітне зростання дослідницького інтересу до теоретичних засад, програмно-методичного забезпечення, конкретних практичних здобутків діяльності статистичних служб земських установ різних українських губерній. У дисертаціях О. Петрова, В. Бобкова, О. Макієнка зроблено спробу осмислення результатів земських статистичних досліджень у губерніях Півдня України [1-3], значних успіхів досягли дослідники земської статистики в інших українських регіонах – на Чернігівщині, Полтавщині, Харківщині [4-6]. У працях Я. Верменич земсько-статистична спадщина вперше була органічно вписана у тривалий процес становлення інформаційної системи та інфраструктури регіоналістики в Україні [7, с. 159-161]. Втім у сучасній історіографії недостатньо уваги приділено визначенню ролі та місця земської статистики в процесі наукового обґрунтування самобутності українського народу, його національної самоідентифікації. Звідси теоретичний і практичний доробок вітчизняних народолобців другої половини ХІХ – початку ХХ ст. у галузі земської статистики досі залишається маловивченим.

У даній публікації міститься спроба наукової оцінки внеску статистиків Херсонського земства 1880-х рр. у розробку концепції «обласництва» в російському державознавстві.

У 1870-1880-х рр. в умовах активного розгортання культурно-господарської діяльності земств відбувається оформлення організаційної інфраструктури, теорії та методології нового оригінального напрямку в російському державознавстві – земської статистики. На українських землях першими координаційними центрами земських статистичних досліджень стали статистичні служби Чернігівського та Херсонського земств. Але, на відміну від добре знаного науковцями доробку чернігівських статистиків (П. Червінського, В. Варзара, О. Шликевича, О. Русова), творча спадщина херсонських дослідників практично невідома в наукових колах. Подібний факт виглядає тим більш дивно, враховуючи безпосередній зв'язок і спадкоємність дослідницьких традицій обох регіональних краєзнавчих центрів. В Україні саме херсонські статистики виступили найбільш послідовними прибічниками так званого чернігівського типу земської статистики, доповнивши та розвинувши його базові теоретичні положення.

Формування у 70-80-х рр. ХІХ ст. двох типів земської статистики – московського та чернігівського – зумовило гостру дискусію між їх прибічниками. На відміну від adeptів більш соціологічного за характером московського типу статистики, які наполягали на необхідності уніфікації програмно-методичного забезпечення в земській статистиці, чернігівські статистики та їх послідовники прагнули до врахування специфіки природно-географічних, соціально-побутових та етнокультурних умов життя населення, особливостей регіональних виробничих ресурсів, що неминує зумовлювало своєрідність статистичних досліджень в різних регіонах держави. Чернігівський тип земської статистики передбачав комплексне вивчення культурно-господарського розвитку окремого регіону у просторово-часовому вимірі. При розробці концептуальних засад земської статистики чернігівці використовували теоретичні розробки представників статистичної науки політекономічного напрямку (Д. Журавського, М. Зібера, М. Бунге та ін.), практичний досвід своїх попередників у статистичному дослідженні регіонів – військових топографів, учасників кадастрових загонів, статистиків-практиків 1840-1870-х рр. Першим результатом роботи чернігівських статистиків стало видання 15-томної праці «Материалы для оценки земельных угодий, собранные экспедиционным способом статистическим отделением при Черниговской губернской земской управе» (1877-1887), визнаної одним з кращих зразків краєзнавчого дослідження в Україні [7, с. 190-191].

Серед фундаторів чернігівського типу земської статистики виділяється постать Олександра Олександровича Русова – «батька» української статистики. У другій половині 1870-х рр. він поряд із П. Червінським та В. Варзаром був активним учасником земського статистичного опису Чернігівської губернії. Отримавши у 1882 р. запрошення на службу до статистичного відділення Херсонської